

Світлана ГІРНЯК

**ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗМЕЖУВАННЯ
ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПОНЯТЬ
«МОВА», «МОВЛЕННЯ» І «МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ»**

У пропонованій статті окреслено основні розбіжності між поняттями «мова», «мовлення» і «мовленнєва діяльність»; з'ясовано, який зв'язок існує між ними, оскільки їхня природа взаємозалежна та взаємозумовлена; проаналізовано погляди В. фон Гумбольдта, Ф. де Соссюра, М. Бахтіна, Ф. Бацевича та інших учених щодо задекларованої теми; визначено закономірності розвитку цих понять, розглянуто тенденції їх функціонування.

Ключові слова: мова, мовлення, мовленнєва діяльність, висловлювання, мовленнєве спілкування.

“ ”

Проблема розмежування понять «мова», «мовлення» і «мовленнєва діяльність» сьогодні набуває особливої актуальності, адже лінгвісти, філософи, психологи та інші дослідники по-різному розуміють дихотомію «мова – мовлення» та її реалізацію у мовленнєвій практиці мовців.

З сучасних праць із обраної сфери особливу увагу привертає перший в Україні підручник Ф. Бацевича «Основи комунікативної лінгвістики» [2], у якому системно розглянуто найактуальніші проблеми цієї мовознавчої галузі. Предметом особливої уваги автора стали мовні елементи комунікації (дискурс, мовленнєва діяльність, спілкування як діяльність, мовленнєвий жанр, мовленнєвий акт та інші). У ньому враховано найновіші гіпотези, що сформувалися у межах когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, теорії мовленнєвої діяльності.

Ф. Бацевич зазначає, що **«мова»** – 1. Один із модусів існування людської мови (поряд з мовленням і комунікацією). 2. Комунікативний код – мова або її різновиди (діалект, сленг, стиль тощо), а також немовні засоби (паралінгвальні, інтонаційні тощо), які використовують учасники комунікативного акту. **Мовлення** – 1. Один із модусів існування людської мови (поряд з мовою і комунікацією). 2. Індивідуальний акт говоріння або письма, який має усну, писемну або друковану форму вияву. 3. Постійно повторюваний процес спілкування однією мовою, тоді як **мовленнєва діяльність** – це спеціалізоване вживання мовлення в процесах взаємодії між людьми; частковий випадок діяльності спілкування із застосуванням мовного коду» [2, 331, 323].

Аналіз понять **«мова»**, **«мовлення»** і **«мовленнєва діяльність»** знаходимо також у наукових розвідках Л. Виготського [4], [5], М. Жинкіна [9], О. Леонтьєва [13], [14], О. Лурії, Т. Рябової та інших учених, які стверджують, що комунікація – це різновид людської діяльності загалом. Так, зокрема, Л. Виготський зауважував, що **«мовлення»** – це перш за все *засіб соціального спілкування*, засіб висловлювання і розуміння... Мовлення поєднує в собі і функції спілкування і функції мислення» [5, 50]. М. Жинкін стверджував (і на цей його тезис необхідно звернути особливу увагу) що **мовлення** не є простою маніфестацією мови, воно має свою структурну і функціональну специфіку [9]. Повністю погоджуючись з таким твердженням ученого, О. Леонтьєв наголошував на необхідності розмежування мовлення як об'єкта (мовленнєвої діяльності) і як зосередженої в цьому об'єкті на рівних правах з мовою категорії, що уособлює в собі *«мовленнєву специфіку»* [13, 21 – 22]. О. Леонтьєв зазначав, що *«лінгвістика – це вчення про одну із сторін одного з видів або аспектів діяльності – а саме мовленнєвої діяльності»* [13, 28]. За класифікацією учених, мовленнєва діяльність належить до внутрішньої, творчої, когнітивно-психологічної, а тому є істинною діяльністю, що зберігає загальну структуру людської діяльності, у якій би формі вона не здійснювалася. Теорію мовленнєвої діяльності обґрунтували у своїх працях І. Зимня, А. Маркова, зауважуючи, що види мовленнєвої діяльності (*слухання-розуміння, говоріння, читання й письмо*) взаємодіють між собою.

В. фон Гумбольдт уперше розглядав сутність мовленнєвої діяльності як взаємозумовленої кореляції двох процесів, що доповнюють один одного [7]. Однією з фундаментальних засад системи мислення О. Потебні є ідея мови як пізнавальної діяльності: «мова не є засобом вираження готової думки, а її створення; вона не відображає світоспоглядання, яке склалося, а діяльність, яка його складає» [17, 23]. У концепції О. Потебні, мова в її постійному змінюванні полісемантична і тому багатофункціональна [17, 24].

1916 року побачила світ праця Ф. де Соссюра «Курс загальної лінгвістики», що стала подією, яка розпочала герметичні мовознавчі окреслення словесного знака, а завершилася новою онтологією людини. Теорія Ф. де Соссюра визначила характер багатьох досліджень і дала поштовх до появи окремих літературно-теоретичних методів. Розрізнення Ф. де Соссюром понять «мови» і «мовлення» (*langue i parole*), його концепція знака, синхронності і діакронності лягли в основу структурної лінгвістики [19, 14]. Ідеї вченого переосмислювали й розвивали Л. Щерба, О. Смирницький, О. Реформатський та багато інших учених-мовознавців.

Як стверджує М. Кочерган, «усе глибше проникнення у вивчення феномена мови привело лінгвістів до необхідності розрізнення в ньому як мінімум двох об'єктів: *власне мови і мовлення*. Проблему мови і мовлення вважають нині однією з найважливіших і найскладніших у сучасному теоретичному мовознавстві. Дихотомія «*мова – мовлення*» напрямами сучасного мовознавства визначається чи не найбільшим досягненням лінгвістики ХХ століття» [12, 47].

Вважаємо доцільним розглянути та осмислити ці та інші твердження учених про *мову, мовлення, мовленнєву діяльність* й зробити їх предметом розгляду в нашій роботі.

Стаття безпосередньо пов'язана з темою дослідження кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі ДДПУ ім. І. Франка «Модель особистісно орієнтованого розвивального навчання мови і мовлення».

Мета статті – розкрити підходи до понять «*мова – мовлення – мовленнєва діяльність*» в історичному аспекті; розглянути закономірності розвитку та функціонування цих

понять на сучасному етапі; з'ясувати, чим різняться та як взаємопов'язані між собою поняття «мова», «мовлення» і «мовленнєва діяльність».

Однією з найважливіших життєвих потреб людини є потреба в спілкуванні, тобто обміні думками з іншими людьми, що задовільняється людиною за допомогою мови. Володіючи мовою і здійснюючи мовленнєву діяльність, ми маємо можливість розуміти один одного, обмінюватися досвідом, знаннями, передавати їх нащадкам.

Загальновідомо, що мова – це засіб пізнання, спілкування та обміну знаннями про навколишній світ. Вона є однією з характерних ознак сучасної нації. Мову створили люди, вони її розвивають і удосконалюють. Основна функція мови – бути засобом спілкування, збереження і передачі знань, взаємного розуміння. Слово «мова» – багатозначне (див., напр., термінологічні словники). Сучасний тлумачний словник так пояснює основне значення слова «мова» – 1) здатність людини говорити, висловлювати свої думки; 2) сукупність доволіно відтворюваних загальноприйнятих у межах цього суспільства звукових знаків для об'єктивно існуючих явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування у процесі вираження думок; 3) мовлення, властиве кому-небудь, манера говорити; 4) те, що говорять, чий-небудь слова, вислови [18, 768].

За твердженням С. Дорошенка та П. Дудика, мова – це «...інвентар матеріальних лінгвістичних елементів – звуків, слів, граматичних моделей, використовуваних для спілкування між людьми» [8, 40].

Оскільки мова складається з сукупності різного роду одиниць, то її можна визначити як систему фонетичних, лексичних і граматичних засобів. Ознаками мови є її безперервний розвиток, нерозривний зв'язок з мисленням, здатність виразити будь-яку інформацію. Отже, зауважує Ю. Карпенко, людям потрібна мова для того, щоб обмінюватися інформацією, спілкуватись. Без задоволення цієї потреби, тобто без мови, суспільство не могло б існувати [11, 5].

Мова як специфічно людський засіб спілкування належить одночасно суспільству й індивідуумові. В обох випадках вона є продуктом історичного розвитку суспільства, яке користується

надбаннями попередніх етапів життя мови. На думку Н. Бабич, мова це: 1) універсальний засіб навчання й виховання людини; 2) енциклопедія людського досвіду; 3) першооснова нагромадження культурних цінностей, засіб вираження змісту культури, спосіб введення окремої людини в процес суспільного культурного розвитку; 4) один із компонентів духовної культури суспільства; 5) засіб координації усіх виробничих процесів; 6) функціонуюча система, нерозривно пов'язана з усіма галузями суспільного життя [1, 12].

Мовлення по відношенню до мови є частковим, окремим, індивідуальним. Воно виступає однією з багатьох форм загального, що виникає в устах окремих осіб у різних життєвих обставинах як результат застосування мови для передачі конкретних думок. У «Словнику української мови» читаємо: «мовлення – спілкування людей між собою за допомогою мови, мовна діяльність» [18, 770].

С. Дорошенко зазначає, що мовлення – це процес, дія, а мова – знаряддя спілкування. Тільки мовлення, а не мова, може бути голосним або тихим, тривалим або коротким, швидким або повільним. У мовленні живе мова, проте ним вона ніколи не вичерпується. Мова обіймає в собі десятки й сотні тисяч слів з сукупністю властивих їм значень, форм, витворених цією масою індивідуальних мовлень. Але в кожному з них мова виявляється тільки частково, бо окрема людина, наприклад, використовує в розмовно-побутовому вжитку від 4 до 6 тисяч слів, які в своїй більшості є найуживанішими, життєво необхідними, через що й їх достатньо для зносин [8, 40].

За твердженням Ю. Карпенка, мовлення – це конкретне говоріння, усне чи письмове, і так само – сприйняття (слухання або читання). При цьому терміном мовлення прийнято позначати як сам процес говоріння та сприйняття (акт мовлення) чи сукупність таких процесів (її називають *мовленнєвою діяльністю*), так і наслідок, результат процесу говоріння – усний чи письмовий текст [11, 24].

Отже, *мовлення* – це практичне користування мовою в конкретних ситуаціях і з наперед визначеною метою; *це діяльність за допомогою мови*, особлива психічна діяльність.

Мова й мовлення поліфункціональні, причому функціонально мова характеризується як засіб, а мовлення – як процес. Саме тому виникли спроби розмежувати предмет і об'єкт лінгвістики: предметом мовознавства визнавали мову, а його об'єктом – мовлення або мовленнєву діяльність. Однак у розрізненні мови й мовлення міститься чимало суперечливого, у різних дослідників відповідні терміни мають різні значення.

Проблеми розмежування понять «мова» і «мовлення» вперше торкнувся В. фон Гумбольдт, який уважав, що в «дійсності мова завжди розвивається тільки в суспільстві і людина розуміє себе настільки, наскільки досвідом установлено, що її слова зрозумілі іншим... Мова як маса всього витвореного мовленням не одне й те ж, що саме мовлення в устах народу», і, що «в неупорядкованому хаосі слів і правил, який ми звичайно називаємо мовою, наявні тільки окремі елементи, відтворювані – й притому неповно – мовленнєвою діяльністю, щоб можна було пізнати суть живого мовлення і створити адекватну картину живої мови» [7, 68 – 86].

Мова, як стверджує В. фон Гумбольдт, – це світ, що лежить між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини. Вчений розумів, що «мова відрізняється від окремих актів мовленнєвої діяльності», у її основі лежить «мовна здатність», особливо, коли це стосується опанування мови дитиною. Ідея розгортання мовленнєвої здатності пояснює і можливості двомовності, і можливості удосконалення мовної системи у свідомості її носія. Для В. фон Гумбольдта було дуже важливим вирішення питання про індивідуальне й соціальне в мовленнєвій діяльності, бо він уважав, що «мовленнєва діяльність навіть у найпростіших своїх виявах є поєднання індивідуального сприйняття із загальною природою людини». Для теорії мовленнєвої діяльності важливим є також розуміння В. фон Гумбольдтом знакової і відображувальної природи мови.

В. фон Гумбольдт уперше розглядав сутність мовленнєвої діяльності як взаємозумовленої кореляції двох процесів, що доповнюють один одного, з яких один розпадається на фази формування мовлення – думки та його звукової зашифровки, а інший – протилежний за своїм напрямом процес – складається з дешифровки і наступного відтворення думки, спираючись на

знання мови і свій особистий досвід. Вчений уважав, що вплив мови на людину настільки сильний, що мова визначає її мислення [20].

Г. Штейнталь (німецький вчений, основоположник психологізму) розрізняв здатність говорити, мовний матеріал і мовлення (тобто говоріння) як процес, певну діяльність щодо застосування мовного матеріалу, а тому мова для нього – це сукупність мовного матеріалу одного народу.

Видатні мовознавці XIX ст., зокрема П. Фортунатов, І. Бодуен де Куртене, Ф. де Фінка, Г. Пауль та інші, розрізняли в своїх дослідженнях мову і мовлення. Спеціально ж це розрізнення було сформульоване й теоретично обґрунтоване Ф. де Соссюром, який поклав дихотомію «мова – мовлення» в основу своєї загально лінгвістичної теорії.

Ф. де Соссюр, з одного боку, об'єднував мову і мовлення, а з іншого – протиставляв ці поняття за низкою ознак: мова уявлялася йому чимось загальним, а мовлення – окремим, у мові він бачив лише абстрактне, а в мовленні – тільки конкретне, мову вважав статичною, постійною, а мовлення – динамічним, змінним, мова, на його думку, явище потенціальне, а мовлення – реалізоване, мова – явище суспільне, а мовлення – індивідуальне, мова – це система, а мовлення – це процес. Навіть одиниці мови й мовлення, на думку Соссюра, різні: у мові є фонemi, а в мовленні – звуки, для мови характерна модель речення, а для мовлення – конкретне висловлення [19, 12].

Ф. де Соссюр, розмежовуючи поняття «мова» і «мовлення», у «Курсі загальної лінгвістики» зауважує, що слід розрізняти три поняття:

1. *лінгвальну діяльність* (language);
2. *мову* (langue);
3. *мовлення* (parole) [19, 48 – 58].

Причому лінгвальна, або мовленнєва, діяльність охоплює все, що пов'язане з спілкуванням людей, тобто це уся сукупність мисленнєвих і мовленнєвих дій, яка здійснюється за допомогою мови. Отже, за Ф. де Соссюром, мовлення – це процес, дія, діяльність; це явище психофізичне, індивідуальне, несистемне, активне, реальне, нестійке, однократне, діахронічне, побічне.

М. Кочерган, аналізуючи положення і зауваження про «мову» і «мовлення», викладені Ф. де Соссюром, узагальнює їх так:

Мова	Мовлення
Психічне явище, що міститься у мозку людини.	Психофізичне явище, що знаходиться у фізичному середовищі.
Соціальне	Індивідуальне
Системне	Несистемне
Пасивне	Активне
Потенційне	Реальне
Стійке	Нестійке
Довговічне	Однократне
Синхронічне	Діахронічне
Суттєве	Побічне

[12, 49].

Подальша розробка й вивчення цього важливого питання, у тому числі проблемних питань теорії Ф. де Соссюра, належить мовознавцям Л. Щербі, О. Смирницькому, О. Реформатському та іншим.

Більш широко проблема співвідношення мови і мовлення була викладена Л. Щербою у його статті «О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании». У загальній «сукупності мовних чи мовленнєвих явищ» тепер виділялися не два основних аспекти, як раніше, а три: поряд із системою мови, що визначається як словник і граматичний лад, і мовленням як результатом процесів «говоріння» тепер з'являється новий аспект – мовленнєва діяльність осіб, які спілкуються. *Мовленнєва діяльність* – це процеси «говоріння» і «слухання-розуміння», які є посередниками у переході від системи мови до мовленнєвих текстів. Отже, у розумінні Л. Щерби, мовлення – це мовна діяльність, яка об'єднує процеси говоріння й слухання, сприйняття й розуміння мовних повідомлень.

Лінгвіст досліджує результати мовлення, а в ньому відкриває мову як усталену систему різних явищ – знаків та

правил їх вживання, що має суспільне значення засобу спілкування. Сама мова недоступна для безпосереднього спостереження, мова вивчається в мовленні шляхом виділення з нього. Мова живе в мовленні, живиться ним, розвивається на його основі [16, 14].

Реально мова існує виключно в актах мовлення. За влучним висловом О. Смирницького, мова видобувається з мовлення, як метал з руди. На його думку, мова є найважливішим складником мовлення, у мовленні майже все без винятку безпосередньо пов'язане з мовою [16, 13].

Тому сьогодні, оскільки маємо два об'єкти дослідження (*мову і мовлення*) їх повинні вивчати і вивчають дві різні науки: *лінгвістика мови і лінгвістика мовлення*, або, як називаємо її тепер з легкої руки Флорія Бацевича, – *комунікативна лінгвістика*.

Ф. де Соссюр довів, що поняття мови не збігається з поняттям мовленнєвої діяльності, однак уважав мову тільки певною складовою, хоча і найважливішою, *мовленнєвої (лінгвальної) діяльності*. Вчений характеризував мовлення як «комбінації, за допомогою яких суб'єкт, що говорить, користується мовним кодексом з метою вираження своєї особистої думки». Разом з тим, визначаючи відношення мовлення до мови, він бачив у ньому реалізацію мовної потенції, свого роду «виконання» мови [19].

Послідовники Ф. де Соссюра внесли зміни у теорію швейцарського лінгвіста, неоднаково трактуючи зміст і значення дихотомії «мова – мовлення». Так, Н. Хомський вживає термін «компетенція – виконання», Е. Бюйссанс замість двох понять вводить три: «мова – дискурс – мовлення». Л. Щерба також протиставляє три поняття:

- ✓ *мовна система* (словники, граматики мов);
- ✓ *мовний матеріал* (сукупність усього сказаного і написаного);
- ✓ *мовленнєва діяльність* (охоплює процеси говоріння і розуміння).

Щодо загального статусу мови і мовлення, то А. Гардинер, Е. Бенвеніст, М. Трубецькой, Н. Хомський, як і Ф. де Соссюр, інтерпретують мову і мовлення як різні, несумісні явища, тоді як

Л. Щерба, Е. Косеріу заперечують це твердження. Л. Єльмслев, В. Брьондаль, Н. Хомський переконані, як і Ф. де Соссюр, що мова є першорядним явищем. А. Гардинер, А. Сеше, Е. Косеріу, представники Празької школи, Л. Щерба та інші висуюють на передній план мовлення або ж розглядають мову у взаємозв'язку з мовленням [12, 54].

Необхідність існування лінгвістики мови і лінгвістики мовлення обґрунтували у своїх працях А. Гардинер, А. Сеше, М. Трубецькой, Е. Бенвеніст, Л. Єльмслев, Н. Хомський, А. Мартіне, Е. Косеріус, Л. Щерба, О. Смирницький та інші.

Однак у сучасному мовознавстві «мова» і «мовлення» досі розглядаються як діалектична єдність, елементи якої протиставлені між собою і зумовлюють один одного. Як наголошує М. Кочерган, з метою правильного пояснення співвідношення мови і мовлення потрібно враховувати три можливих підходи до аналізу досліджуваного явища: гносеологічний (філософський), онтологічний (власне лінгвістичний) і прагматичний (цільовий). Спираючись на положення М. Кочергана, ми пропонуємо таку систему розрізнення понять «мова» і «мовлення»:

Мова	Мовлення
Реальне явище	Реальне явище
Психічне явище	Психофізичне, психофізіологічне явище
Загальне	Окреме
Абстрактне	Конкретне
Ідеальне	Матеріальне
Стабільне, загальноприйняте	Оказіональне, випадкове, унікальне, рухливе
Соціальне	Індивідуальне
-	Розгортається в часі та реалізується в просторі
Має межу, завершеність (система мови)	Безкінечне
Парадигматична з рівноправною організацією	Лінійне, синтагматичне

Має ієрархічну організацію елементів	Це послідовність мовних елементів
-	Має дві форми: діалогічну й монологічну
-	Характеризується темпом, тембром, тривалістю, силою і т.д.
Вторинна (з історичного погляду)	Первинне (з історичного погляду)
Первинна (з сучасної /синхронної/ точки зору)	Вторинне (з сучасної /синхронної/ точки зору)
Мовні одиниці: фонема, морфема, лексема, речення (структура), значення.	Мовленнєві одиниці: звук, морф, слово, висловлювання (фраза), смисл.
-	Склади, такти, фонетичні синтагми, надфразні єдності – тільки мовленнєві одиниці.
Мова не зберігається в мовленні, а реалізується, виявляється, об'єктивується в ньому. Реалізуючись у мовленні, мова виконує своє комунікативне призначення. Мовлення вводить мову в контекст уживання.	Мовлення є індивідуальним за виконанням, воно завжди належить певній конкретній особі, тобто має автора.

Отже, мова реалізується в мовленні; мовлення формує і живить мову. Мова не існує без мовлення, і мовлення не існує без мови – одне без одного вони мертві. Мова (в широкому розумінні) існує тільки цілісно, і в ній переплітається суспільне й індивідуальне, загальне й конкретне, ідеальне й матеріальне. Розмежування мови і мовлення є корисним як у теоретичному, так і в практичному аспектах [12, 55 – 59].

М. Бахтін вважає, що «невизначене слово «мовлення» здатне позначати і мову, і процес мовлення, тобто говоріння, і окреме висловлювання, і низку таких висловлювань, і визначений мовленнєвий жанр, лінгвісти досі не перетворили у

строго обмежений за значенням та визначенням термін» [3, 310]. Учений переконаний, що мовлення може існувати насправді тільки у висловлюванні й не може існувати поза цією формою. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування (процесу, діяльності) характеризується загальними структурними особливостями та цілком чіткими межами. Для того щоб чітко усвідомити різницю між мовою і мовленням, ми можемо скористатись ідеями, висловленими М. Бахтіним в одній з його останніх праць «Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування». Як зазначає вчений, «висловлювання – це не умовна одиниця, а одиниця реальна, чітко відмежована зміною мовленнєвих суб'єктів, яка завершується передачею слова іншому» [3, 311]. І якщо мовлення – це завжди діалог або монолог, то «діалог – це класична форма мовленнєвого спілкування..., що має специфічну завершеність, виражає певну позицію мовця, на яку можна відповісти й зайняти відповідну позицію щодо неї. Такі зв'язки, які існують між репліками діалогу: пов'язаність питання – відповіді, ствердження – заперечування, ствердження – згоди, наказу – виконання, – неможливі між одиницями мови (словами та реченнями) ні в системі мови (у вертикальному розрізі), ні всередині висловлювання (у горизонтальному розрізі). Така взаємопов'язаність можлива тільки між висловлюваннями різних мовленнєвих суб'єктів і передбачає іншого (у стосунку до мовця) члена мовленнєвого спілкування. Цей зв'язок між цілими висловлюваннями не підлягає граматизації, оскільки він неможливий між одиницями мови, причому не тільки у системі мови, але й всередині висловлювання» [3, 311]. Отже, можна констатувати, що мовлення, яке реалізується у висловлюванні, має індивідуальний характер, воно, незважаючи на форму реалізації (через діалог чи монолог), спрямоване на відповідь іншого (інших). Процес мовлення, висловлювання як таке потребує зміни мовленнєвих суб'єктів, які, як стверджує М. Бахтін, «обрамлюють висловлювання і створюють його тверду, строго відмежовану від інших пов'язаних з ним висловлювань масу, яка є першою конститутивною особливістю висловлювання як одиниці мовленнєвого спілкування і яка відрізняє його від одиниць мови» [3, 311]. Друга особливість, що

нерозривно пов'язана з першою – це специфічна *завершеність* висловлювання [3, 312]. Мовлення, що реалізується у висловлюванні, різниться від мови вже тим, що передбачає можливість зворотної реакції, відповіді на сказане. На мовлення (як процес) ми здатні відреагувати, тоді як на цілком зрозуміле і завершене речення як одиницю мови отримати відповідну реакцію неможливо.

М. Бахтін констатує, що «слова мови нічийі, але у той же час ми чуємо їх тільки у певних індивідуальних висловлюваннях, читаємо у певних індивідуальних творах, і тут слова мають уже не тільки типову, але й більш-менш яскраво виражену... індивідуальну експресію, яка визначається індивідуальним контекстом висловлювання. Нейтральні словникові значення слів мови забезпечують її спільність та взаєморозуміння всіх, хто говорить цією мовою, але використання слів у живому мовленнєвому спілкуванні індивідуально-контекстуальне. Тому можна сказати, що будь-яке слово існує для мовця у трьох аспектах: як нейтральне і нікому не належне *слово мови*, як чуже *слово інших людей*, повне відзвуків чужих висловлювань, і, нарешті, як *моє слово*, бо оскільки я маю з ним справу у певній ситуації і з певним мовленнєвим наміром, то воно проникається моєю експресією. В обох останніх аспектах слово є експресивним, але ця експресія належить не самому слову: вона народжується у точці того контакту слова з реальною дійсністю в умовах реальної ситуації, контакту, який здійснюється індивідуальним висловлюванням. Слово у цьому випадку виступає як вираження певної оцінної позиції індивідуальної постаті (авторитетного діяча, письменника, вченого, батька, матері, учителя тощо), як абревіатура висловлювання» [3, 314].

Отже, яким би діалогічним чи монологічним не було мовлення, воно здійснюється з урахуванням можливих реакцій-відповідей, заради яких воно, по суті, і створюється. Для мовця завжди особливо важливою є реакція (відповідь) на висловлене. «На відміну від одиниць мови, слів та речень, які є безособовими, нічийіми і нікому не адресованими, висловлювання має і автора (відповідно й експресію), і адресата» [3, 315].

Окреслюючи особливості висловлювання як одиниці мовленнєвого спілкування, мовленнєвої діяльності мовців, М. Бахтін допоміг мовознавцям точніше й глибше усвідомити і зрозуміти ті відмінності, що власне існують між мовою і мовленням як одиницями статичними і динамічними.

Мова – це своєрідна призма, крізь яку людина бачить дійсність, проектує на неї за допомогою мови суспільний досвід та реалізує його у своєму мовленні, через мовленнєву діяльність. Психологи і психолінгвісти розглядають мовлення як процес породження й сприйняття висловлювання (Л. Виготський, М. Жинкін), як вид специфічної діяльності людини (О. Леонтєв, Г. Щукіна), як дію, яка супроводжується послідовним викладом думок, що забезпечує спілкування.

Процес вивчення мови ґрунтується на теорії *мовленнєвої діяльності* (О. Леонтєв, І. Зимня, А. Маркова), її чотирьох видах, які виявляються в усному та писемному мовленні. Серед них можна виділити *слухання-розуміння, говоріння, читання й письмо*. Під час навчання ці чотири види мовленнєвої діяльності взаємодіють між собою [5, 55].

Мовець в усній або письмовій формі передає свої думки об'єкту мовлення (адресату). Під час говоріння думка реалізується через словесну форму, потім кодується за допомогою звуків. Письмо – це процес закодування думки за допомогою певних символів (букв), а читання – розкодування цієї думки через звуковий комплекс. Ці процеси об'єднуються спільністю способу формування й формулювання думки за допомогою мовних засобів і утримання їх в оперативній пам'яті [9, 49].

На основі вчення М. Жинкіна про механізми мовлення та теорії мовленнєвої діяльності О. Леонтєвим розробляються різні групи комунікативних умінь, спрямованих на сприйняття породжень висловлювання. Розрізняючи мову й мовлення, психологи радять пам'ятати про їх єдність, нерозривний зв'язок, співвідношення між системою мови й мовленнєвою здатністю (Л. Виготський, М. Жинкін). Адже кожна людина говорить по-своєму, хоча і користується єдиною для суспільства мовою. Нетотожність мови й мовлення виявляється також і у випадках, коли деякі люди теоретично знають певну мову, але не

володіють нею практично, не можуть вільно, точно й виразно говорити цією мовою.

М. Жинкін, Л. Виготський стверджують, що діалогічне мовлення, живе спілкування є реакцією, відгуком людини на те, що відбувається навколо неї і зачіпас, турбує чи хвилює її [6, 40]. Тому мовлення людей завжди є змістовим, воно – позачасове, вічне й миттєве, загальне й індивідуальне, абстрактне і конкретне, раціональне й емоційне, власне інформативне і спонукальне, адже усі можливі види змісту доступні мові. “Мова – це здатність сказати все,” – зазначав французький лінгвіст Андре Мартіне [2, 31].

Людина виокремилась зі світу, що її оточує, і піднялась над ним завдяки мисленнєвій і мовленнєвій діяльності, за допомогою особливого Божого дару – Мови, Слова, Логосу. Саме тому мовлення – особливий вид людської діяльності поряд з мисленнєвою, пізнавальною, трудовою, ігровою та іншими.

Життя і діяльність суспільства неможливі без спілкування людей, оскільки воно є необхідною умовою будь-якої діяльності. Тому в сучасній лінгвістиці комунікацію розглядають як спілкування, обмін думками, ідеями, тобто як специфічну форму взаємодії людей у процесі їхньої пізнавально-трудової діяльності. Сучасний німецький лінгвіст Е. Гроссе вважає, що комунікація є акцією спілкування за допомогою знаків (мовних і немовних). Охоплюючи перцептивну, інтерактивну і мовленнєву складові, комунікація постає найважливішим чинником соціальної організації суспільства, обов’язковою складовою щоденного життя кожної людини.

Однією з найістотніших відмінностей мовлення є діяльнісна, цілеспрямована природа людської комунікації, що дає змогу їй виконувати у суспільстві важливі соціальні функції, бути найважливішою складовою спілкування.

Мовлення як процес розгортається послідовно, має плин (іноді тривалий) у часі, здійснюється під контролем свідомості учасників, тобто має всі ознаки діяльності. Мовлення – це процес реалізації мовної діяльності, єдиний об’єктивний прояв мови, стверджує О. Мельничук [20].

Засновники теорії мовленнєвого спілкування Л. Виготський, О. Леонтьєв, О. Лурія, Т. Рябова та інші вважають комунікацію

різновидом людської діяльності загалом, мовленнєвою діяльністю поряд із трудовою, ігровою, пізнавальною та ін. Саме в діяльності відбувається перехід об'єктивного відображуваного в суб'єктивний образ, в ідеальне [2, 31].

Отже, діяльність – це форма активної, цілеспрямованої взаємодії людини з навколишнім світом (що включає інших людей), що відповідає потребі, яка викликала цю взаємодію як «необхідність в чому-небудь» (за С. Рубінштейном). Але потреба не визначає діяльності, її визначає те, на що вона спрямована, тобто предмет діяльності. Потреба знаходить у предметі свою визначеність, опредмечується в ній, цей предмет стає мотивом діяльності, наприклад, діяльність художника спрямована на створення картини, діяльність педагога – на передачу соціокультурного досвіду, створення умов для розвитку особистості, діяльність студента – на засвоєння цього досвіду і т. ін.

Діяльність визначає те, на що спрямована її потреба, тобто на предмет. Тому одна з основних характеристик діяльності, за допомогою якої вона розрізняється, – предметність. Психологічний зміст діяльності складають предмет, засоби, способи, продукт, результат. За О. Леонтьєвим, діяльність – це процеси, які характеризуються тим, що те, на що вони спрямовані у цілому (предмет), завжди збігається з тим об'єктивним, що спонукає суб'єкта до певної діяльності, тобто є мотивом [14]. Таким чином, діяльність завжди предметна і мотивована, непередметної і немотивованої діяльності як активного цілеспрямованого процесу не існує. Отже те, на що спрямована діяльність, є її предметом, а те, заради чого вона здійснюється, – її мотивом.

А. Загнітко наголошує, що «психолінгвісти розуміють мовленнєву діяльність як єдність спілкування й узагальнення, яку можна уявити як одночасне здійснення в мовленнєвій діяльності декількох функцій мови (О.О. Леонтьєв), як особливим чином організовану активну і цілеспрямовану діяльність людини, регульовану певною системою мотивів (В.Н. Гридин)» [10, 132].

Як засвідчує Ф. Бацевич, діяльність класифікують за різними ознаками:

- за якісною специфікою (трудова, ігрова, пізнавальна);
- за сферами вияву (зовнішню, або матеріальну, і внутрішню, або теоретичну);
- за результатами (конструктивну і деструктивну);
- за мірою участі творчого начала (творчу, автоматизовану);
- за участю складових найважливіших сфер вияву людини (когнітивну, психічну, психологічну, духовну, фізичну, фізіологічну та ін.).

За цією класифікацією мовленнєва діяльність належить до внутрішньої, творчої, когнітивно-психічної. Вона, як стверджує О. Леонтьєв, є істинною діяльністю, у якій би формі не здійснювалася. Ця діяльність не може бути виключеною із суспільного процесу [2, 32]. Отже, «усе те, що пов'язане з використанням мови людиною і суспільством, називається мовленнєвою діяльністю» [15, 17].

Мовленнєва діяльність, як і будь-який інший вид діяльності людини, має свій предмет, цілі, завдання, мотиви. Водночас, на думку Ф. Бацевича, мовленнєва діяльність здійснюється із застосуванням засобів мовного коду, а тому є одним із виявів знакової діяльності людей і її основним видом, який логічно і генетично передує решті її видів. Саме тому теорія мовленнєвої діяльності має дві складові: *психолінгвістику* і *комунікативну лінгвістику* (тобто теорію мовленнєвої комунікації). Психолінгвістика досліджує внутрішні психофізіологічні умови породження і сприйняття мовленнєвого висловлювання. Вона спирається на психологію особистості. Комунікативна лінгвістика досліджує психосоціальні умови породження і сприйняття мовлення (мовного висловлювання), мовленнєве спілкування особи, орієнтується не тільки на психологічні особливості людини, а також на її соціальну адаптацію (як особа спілкується з іншими, як взаємодіє з ними у процесі спілкування). Отже, комунікативну лінгвістику та предмет її дослідження – мовленнєву діяльність – можна вважати об'єктом дослідження *соціопсихолінгвістики*. І тут варто зауважити, що дихотомії «мова і мовлення» мало місця у лінгвістиці, психології, психолінгвістиці, соціолінгвістиці, комунікативній лінгвістиці, вона стає предметом дослідження

нової науки, що виникла на межі трьох інших наук (психології, соціології та власне лінгвістики).

Внутрішня структура мови не дається у безпосередньому спостереженні, про неї можемо судити лише за її проявами і опосередкованими свідченнями, спостерігаючи за результатами мовної (або, по-іншому, мовленнєвої) діяльності – текстами, тобто досліджуючи використання мови у конкретних мовленнєвих ситуаціях. Шлях пізнання мови через мовлення часто призводив до невміння розрізняти мову і мовлення або до ігнорування мовленнєвої діяльності та її фундаментального впливу власне на мову.

Проведений аналіз дає змогу дійти таких **висновків**: *мова* – це система систем (фонетичної, лексичної, граматичної та ін.); *мовлення* – це мова в дії, водночас знаряддя діяльності і діяльність; *мовленнєва діяльність* – це процеси говоріння і розуміння, що зумовлені мовленнєвою організацією людини та реалізовані шляхом індивідуального вияву мовної системи індивіда. Таким чином кожен мовець, прямо чи опосередковано, через свою мовленнєву діяльність впливає на формування мовних норм.

Варто зазначити, що соссюрівська дихотомія «*мови і мовлення*» цінна сьогодні, особливо для нас, викладачів мови та методистів, адже залежно від того, чого збираємося навчити: мови чи мовлення, обираємо ту чи іншу методику, тобто можемо йти від мовних моделей до їх реалізації у мовленні чи навпаки. Мова як засіб самоідентифікації особи впливає на особистість, а особистість на розвиток мови народу, а відтак, на розвиток його (народу) соціокультурних рис. Останнім часом більшого поширення і популярності набуває навчання мови через мовлення (текст), і цей ще есперсенівський підхід реалізується сьогодні у Державних освітніх стандартах, адже провідною змістовою лінією цих нормативних документів була і залишається мовленнєва, поряд із мовною та соціокультурною. Через яку і реалізується діяльність (у тому числі і мовленнєва діяльність) педагога.

Дослідження особливостей впливу мовленнєвої діяльності, мовлення на формування мовних норм і надалі залишається актуальною проблемою.

Література

1. Бабиш Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – С. 11 – 15.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Академія, 2004. – 344 с
3. Бахтин М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування / У кн. Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. За ред. Марії Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – 633 с.
4. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.-Л., Госуд. соц.-экон. издат., 1934. – 519 с.
5. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. – М.: Изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1956. – 517 с.
6. Виготський Л.С. Уява і творчість у дитячому віці. – М.: Просвещение, 1967. – С. 40 – 48.
7. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода // Звегинцев В.А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. – М., 1960. – Ч.1. – С. 68 – 86.
8. Дорошенко С.І., Дудик П.С. Вступ до мовознавства. – К.: Вища школа, 1974. – С. 24 – 44.
9. Жинкин Н.И. Механизмы речи. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1958. – 370 с.
10. Загнітко А.П. Сучасні лінгвістичні теорії: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 338 с.
11. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства. – К.: Вища школа, 1983. – 189 с.
12. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. – К.: Академія, 1999. – 288 с.
13. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. М.: Просвещение, 1969. – 214 с.
14. Леонтьев А.А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. – М.: Наука, 1969. – С. 97 – 135.
15. Радевич-Винницький Я.К. Етикет і культура спілкування. – Львів: СПОЛОМ, 2001. – 223 с.
16. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. – К.: Вища школа, 1988. – С. 4 – 18.
17. Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. Марії Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – 633 с.

18. Словник української мови в 11 томах / За ред. І.К. Білодіда – К.: Наукова думка. – Т.4. – 1973. – С. 768 – 780.

19. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики // Соссюр Ф. Труды по языкознанию. – М.: Просвещение, 1977.

20. <http://litopys.org.ua/> (відкрито 1.X.2003), допоміжне <http://izbornyk.org.ua/> (відкрито 25.X.2008).

Гирняк Светлана. К вопросу о размежевании и взаимосвязи понятий «язык», «речь» и «речевая деятельность». В предлагаемой статье изложены основные различия между понятиями «язык», «речь» и «речевая деятельность»; выяснена связь, существующая между ними, поскольку их природа взаимозависима и взаимообусловлена; проанализированы взгляды В. фон Гумбольдта, Ф. де Соссюра, М. Бахтина, Ф. Бацевича и других ученых относительно задекларированной темы; определены закономерности развития этих понятий, рассмотрены тенденции их функционирования.

Ключевые слова: язык, речь, речевая деятельность, высказывание, речевое общение.

Hirnyak Svitlana. The issue of differentiation and interconnection of notions 'language', 'speech' and 'language activity'. In the article the main differences between notions 'language', 'speech' and 'language activity' have been analyzed; the connection between them have been clarified as their nature is interdependent and mutually agreed; viewpoints of W. von Humboldt, F.de Saussure, M. Bakhtin, F. Batsevyich and other scientists have been analyzed. Rules of development of these notions have been determined, tendencies of their functioning have been observed.

Key words: language, speech, language activity, expression, language communication.